

brojnom literaturom i znanstvenim izvorima »rudnik« je za studij ne samo povijesti okoliša nego i za studij socio-kulturne antropologije, socijalne i kulturne ekologije. Primjeri koje Radkau navodi ostavljaju dubok dojam »mudrosti« predmodernih agrarnih civilizacija koje su svojim jednostavnim ali kompleksnim životom, održavanjem agrarne tradicije – kojega danas katkada ne razumijemo ili ne želimo razumjeti – usprkos razaračke snage prirode, stvarale i održavale svoju stabilnu svakodnevicu. Autorovo upućivanje na razum iskustva kojega je čovječanstvo steklo kroz povijesti okoliša posebno je vrijedan prilog današnjem diskursu o održivom razvoju, ali ne u smislu njegova suvremenog teorijskog interpretiranja, nego kao povijesna argumentacija za konkretizaciju ideje održivog razvoja

Ivan Cifrić

Hans-Werner Prah / Monika Setzwein

SOZIOLOGIE DER ERNÄHRUNG

Leske + Budrich, Opladen, 1999, 310 str.

Iako je knjiga Sociologija prehrane tiskana prije nekoliko godina nije izgubila na aktualnosti u dva aspekta: kao problematiziranje jednog od temeljnih problema čovjekova života koji je duboko povezan s mnogim socijalnim problemima suvremenoga društva i kao poticaj za razvoj istraživanja i razvoj još jedne posebne sociologije kao znanstvene discipline. To je osnovni razloga da se ukratko osvrnemo na ovu problematiku u povodu knjige, bez sustavnog prikaza pojedinih poglavlja.

Knjiga je koncipirana u deset poglavlja (s razrađenim potpoglavljima) i to: 1. *Prehrana između društva i prirode*; 2. *Prehrana u povijesnom kontekstu*; 3. *Socijalno-strukturalne dimenzije prehrane*; 4. *Prehrana i socijalne norme*; 5. *Prehrana i socijalizacija*; 6. *Prehrana i nagoniska struktra*; 7. *Moć i prisila u prehrani*; 8. *Prehrana i*

modernizacija; 9. *Prehrana u svjetskom društvu* i 10. *Perspektive sociologije prehrane*.

U odnosu na seljačku, tradicionalnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu i način konzumiranja prehrambenih artikala, industrijska poljoprivreda i prerada izazvala je radikalne promjene. Nije riječ samo o tehničkim aspektima nego o socijalnim i kulturnim posljedicama. (Sociologija prehrane bavi se upravo tim pitanjima). To se primjećuje i u doba globalizacije: tendencija agresivne jednoobraznosti s jedne i tolerantne multikulturalnosti s druge strane. Posljedice o kojima se danas govori u Sociologiji prehrane nastavak su utjecaja industrijalizacije poljoprivrede, uvjeta novih kontakata kultura i globalizacijskih utjecaja na promjene modernog društva.

Za način čovjekove prehrane važne su prostorna i vremenska dimenzija. Prostorni odnos znači da je jelo i pripremanje hrane ovisilo o socijalnoekološkim uvjetima. Kuhano i pečeno jelo došlo je u obzir tek nakon čovjekova kontroliranja vatre i izrade primjerenog posuđa, što je povezano s kulturom. Vremenski odnos prema prehrani empirijski pokazuje da u prehrani nije potrebno slijediti prirodni ritam prehrambenih plodova, kao što je bio slučaj u agrarnim društvima. Ona su koristila prednost prirodnog slijeda plodova ali i ovisila o dobu žetve, dobrom ulovu, načinu spremanja zaliha i općenito o odnosu prema prirodi. Moderni čovjek hrani se »denaturalizirano« i tek s ekološkom (organskom, biološkom) proizvodnjom hrane, potiče se potreba za prirodnom hranom. Industrijska poljoprivreda radikalno je promijenila dotadašnji prostorni i vremenski odnos: proizvodnjom i preradom hrane, novim načinom stvaranja zaliha (dubokim zamrzavanjem u masovnim skladištima, konzerviranjem), prodajom već gotove ili polu-gotove hrane, koje ima svakodnevno na tržištu ili se drži u zamrzivaču.

Posljedice industrijske poljoprivrede u prehrani stanovništva su očite. Nasuprot originalnosti i raznolikosti prehrane u ruralnim društvima, ona se postupno reducira na industrijski najprofitabilnije proizvode i načine prodaje. Zanimljiva je činjenica da se (prema E. O. Wilsonu: **Vrijednost raznolikosti**, München, 1995) u dosadašnjoj povijesti čovječanstva, u prehrani koristilo oko 7.000 vrsta biljaka. Pretpostavlja se da danas oko 300 tisuća biljnih vrsta ima jestive dijelove – korijenje, lišće, cvjetove, sokove itd. (Engelhardt, W.: **Das Ende der Artenvielfalt**. Darmstadt, 1997:36). Oko 250 tisuća biljaka cvjetnica na Zemlji čovjek za prehranu koristi oko tri tisuće, a glavnina hrane čini samo njih dvadesetak (Jošt, M.: **Proizvodnja hrane i bioetika**. U: Čović, A. /ur/. **Izazovi bioetike**, Zagreb 2000:321). Vidljivo je što i koliko vrsta jestivih bilja se nudi kupcima u trgovinama ili na zelenoj tržnici. Zanimljivo bi bilo empirijski istražiti koliko vrsta (i koje) jestivih biljaka znaju starije i današnje generacije u selu i u gradu. Vjerojatno poznaju više naziva automobila nego jestivog bilja! Znanje o tome se sužava i otežava preživljavanje u eventualnom prisilnom boravaku u prirodi. S redukcijom znanja o prirodi i kontakata s njom, lakše prodira redukcija raznolikosti prehrane. Trebalo bi biti obrnuto, tj. da sa porastom znanja i tehnologija imamo i kvalitetniju i raznovrsniju ponudu, posebno bilja ili hrane biljnog porijekla.

Jedna od dimenzija **identiteta** nekoga društva, odnosno kulture, bila je prepoznatljiva po načinu i oblicima prehrane, kulinarskoj raznolikosti, što je povezano sa objednim ritualima, zabranama, normama, običajima i gastronomskim užicima neke kulture. Za razliku od životinje, čovjek ne jede samo radi utaživanja gladi nego i radi komunikacije, pa je objed kulturni čin, koji se povijesno mijenjao i prepoznatljiv je u kulturnim prostorima. Raznolikost te prehrane dimenzije identiteta mijenja se s globalizacijom i

kulturnom difuzijom. Prehrana nosi neke simboličke poruke, pa se i u retradicionalizaciji mogu dijelom održati. Umjesto kulinarske raznolikosti i moderno društvo uvodi **standardiziranja** ne samo u proizvodnji, preradi, nego u načinu uzimanja hrane. Zato se i u prehrani događa **homogeniziranje** kulture. Prototip novog identiteta američke kulture je Levi's, fast food, Coca-Cola, a McDonaldizacija simbolizira taj novi proces »socijalizacije« i homogenizacije prehrane, ali i kao prototip, općenito širenje američke »popularne kulture«, »amerikaniziranja kulture« – *McWorld Culture* kao svjetske kulture. Amerikaniziranje je neodvojivo od masovne kulture a bilo je sinonim za njeno negativno vrednovanje. (Neki autori su isticali i termin »kulturni imperijalizam«. Kao »biblija« antiamerikanizma navodi se knjiga Adolfa Halfelda: **Amerika und der Amerikanismus. Kritische Betrachtungen eines Deutschen und Europäers**. Jena, 1927. godine.)

Nasuprot kulinarske raznolikosti i različitih ukusa u brojnim kulturama, masovni industrijski i trgovački lanci lansiraju stanovnicima svijeta ujednačeni ukus (*middle-of-the-road* ukus). Naravno, kulturno homogeniziranje u ovom kontekstu izraz je ekonomsko-materijalne dimenzije pojma kulture (Handschuh-Heiss, S.: **Auf dem Weg zu einer McWorld-Culture?** In: Reimann, H. /Hrsg/. **Weltkultur und Weltgesellschaft**. Opladen, 1997:44). U njemu se ne izražava dublji smisao hrane osim biološke potrebe i jednostavnog rituala. »Kuhinja« je jedan od aspekata identiteta nekog kulturnog prostora i općenito neke kulture. Tradicionalna kuhinja je dio izvorne kulture, nastale »odozdo« i u sebi sadrži osjećaje. Naravno, u kontekstu difuzije kultura, na nju su utjecala i druga izvorna kulinarska obilježja.

Standardiziranjem prehrane i homogeniziranjem kulture proizvode se novi tipovi pakiranja produkata pa i hrane. (U proizvodnji i pakiranju industrijskih prehran-

benih proizvoda troši se energija. Tako se za drvenu košaru za voće troši 69, a za bocu za coca-cola 1471 kcal. Za preradu proizvoda (u kcal/kg) troši se za mlijeko 354, meso 1206, duboko smrznutu ribu 1815 a čokoladu 18,591 itd.; (Harris, M.: *Kulturanthropologie*. Frankfurt/New York: Campus, 1989:102.) Nastaje novi tip **estetiziranja** i medijske promičbe radi masovne prodaje – svakako s nazočnošću moćnih lobija, trgovačkih kompanija. Osim toga niču savjetodavne institucije o prehrani iz različitih razloga. Najčešće zbog zdravstvenih i estetskih. Hrana je postala estetska roba. Nekvalitetni proizvodi se dobro prodaju ako su privlačno upakirani. Hrvatsku potrošačku klijentelu počinju prekrivati (pored domaćih; Konzum) takve velike inozemne trgovačke kuće (Metro, Getro, Mercatone, itd. a najavljuje se otvaranje novih), pa se stanje u načinu prehrane i njegovim posljedicama na društvo već primjećuju a uskoro još i više.

Sadržaj i način prehrane zadržao je neke **socijalne norme** u ponašanju, a jedna od njih je isticanje vlastitih materijalnih mogućnosti, pogotovo najbogatijeg sloja društva, koji priređuje *partyje* po uzoru na nekadašnja »primanja na dvoru«, često s banalnim povodom. Tako može pokazati vlastitu raskoš, bogatstvo i društveni status. Srednji i viši slojevi ne kupuju u trgovačkim kućama u kojima masovno kupuju hranu ili odjeću niži socijalni slojevi, a posjećuju i skuplje restorane. Hrana je ostala jedan od simbola socijalnih i kulturnih razlika, kao automobil i jahta.

Standardiziranje prehrane uvodi regulaciju (recepture, propisi...) skupina prehrambenih proizvoda u Europi, što se obuhvaća pojmom **vertikalno harmoniziranje**. Međutim, u modernim društvima žive različite socijalne, etničke, kulturne i religijske skupine koje nose sa sobom dio kulinarskog nasljeđa i normi s njim u svezi. Vrsta jela kao medij kontakata s tim skupinama (i pojedincima) na objedima može izazvati konflikte, pa je prema ne-

kim mišljenjima potrebno graditi toleranciju i uvažavanje razlika u kulturi prehrane, što se izražava pojmom **horizontalno harmoniziranje**. Na domjencima ili objedima susretnu se ljudi različitih kultura i ukusa pa je potrebno uvažavanje njihovih normi, tabua i zabrana.

Moderna prehrana uvjetuje i otvaranje ne samo specijaliziranih restorana (s grčkom, kineskom, francuskom, talijanskom kuhinjom), nego se različiti tipovi gastronomije postupno unose u vlastite domove. Tako i u ovom području nastaje kulturno **folkloriziranje** kulinarstva s nacionalnim i regionalnim razlikama (Prah, 210–212). To se često koristi kao promidžba za inozemni turizam. Ljudi u takvim prilikama ponekad jedu i ono što kod kuće i u domaćoj sredini ne bi iz navike ili komformističkih razloga.

Svaka kultura (religija) za različita područja stvara tabue, zabrane ili preferencije koji se odnose i na područje prehrane. U nekim kulturama oni se strogo poštuju, naročito vjernici, primjerice u judaizmu. Znade se što se smije a što ne smije jesti i kada, tj. što je »čisto« a što »nečisto«, ali ne samo zbog sadržaja nego i načina pripreme. Nema univerzalnog razlikovanja nego su razlike relativne i definirane u okviru socijalnog sustava. Za katolike masno i mesno samo je u korizmi »nečisto«, ali primjerice za muslimane svinjetina je općenito neprihvatljiva. To »čisto« – »nečisto« u prehrani znači i u kulturi: »naši« – »drugi«, jer se nekom vrstom hrane, načinom objedovanja, itd. ljudi prepoznaju kao pripadnici iste ili različite skupine. Prehrana je medij diferenciranja i homogeniziranja ljudi.

Utjecajem modernizacije u Europi su tradicionalni tabui i zabrane nestali ili su se značajno promijenili. Time se nije promijenio njihov socijalni smisao. Oni su sredstvo **integracije** i **segregacije** društva, samo se smanjuje ili nestaje njihovo značenje, jer industrijska proizvodnja hrane i način života postavlja nove norme inte-

gracije i diferencijacije. Prehrana je ipak ostala **simbol moći** i položaja u društvu, često dokazivanog nepotrebnim rasipanjem hrane. Pojedinci ponekad imitiraju antičke orgije. Potrošačko-konzumentsko društvo, u odnosu prema prirodi, moglo bi se obilježiti kao društvo orgijanja.

Kulturne promjene u društvu i prehrani mijenjali su rituale objeda i tehnička sredstva pri samom jelu. Tradicionalna seljačka obitelj jela je iz jedne posude u prostoru u kojoj se kuhalo i obitavalo. Blagdani i svetkovine (naročito vjerski) u blagovanje su unosile dublji smisao života i okupljanje obitelji. Obitelj je reprezentirala zajednicu. Građansko društvo uvelo je novu estetiku u priboru za jelo, blagovaonice i rituale, imitirajući često plemstvo. Međutim, sve te tehničke promjene u modernom društvu mijenjale su smisao objeda (jela) — od spiritualnog, religijskog smisla prema tehničkom i poslovnom. Sasvim je drugi smisao, primjerice, imao kod urođenika (sa strogim tabuima) kao sjedinjenje čovjeka s prirodom i kozmosom (Bujo, B. *Die Bedeutung des Spirituellen im Leben des Afrikaners als Ansatzpunkt für eine gesunde Ökologie*. In: Kessler, H. /Hrsg/. *Ökologisches Weltethos im Dialog der Kulturen und Religionen*. Darmstadt, 1996:88–101) ili za blagdana u seljačkom društvu (Rihtman-Augustin, D. *Knjiga o Božiću: Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Zagreb 1995). Objednim ritualima izražavani su elementi religioznosti i dublji smisao ljudskog postojanja i obnavljanje povezanosti, a u socijalnom pogledu učvršćivanje veza s drugima. Sekularizacija demitologizira spiritualnost objednog obreda i običaja općenito. Unešeni su elementi socijalnog prestiža i teatralizacije ili pak za masu standardizirani sekularni objedni rituali.

S obzirom da tehnološke promjene utječu na način življenja i stilove življenja i način prehrane, moglo bi se očekivati da će ekološka poljoprivreda utjecati na promjenu sadašnjeg stila življenja, ali i obrnuto: da

će promjena stila življenja utjecati na materijalnu sferu života. U razvijenim zemljama ovo se pitanje postavlja i istražuje u kontekstu općeg diskursa o stilu življenja i njegovim promjenama. Osnovna orijentacija je na poticanju **ekološkog stila življenja**. On je kao i »kvaliteta življenja« (koja se putem njega izražava kao jedna dimenzija) relativan pojam jer se može značenje »ekološkog« razumjeti i prihvatiti u konkretnom kulturnom kontekstu. On obuhvaća materijalne, socijalne i vrijednosne strukture. U tom smislu je strukturna paradigma koja se definira u kontekstu proizvodnje, potrošnje, političke regulative i kulturnih normi (F. Reusswig, *Lebensstile und Ökologie*. U: Görg, Ch. /Hrsg/. *Gesellschaft im Übergang*. Darmstadt, 1994:222).

Na kraju knjige Hans-Werner Prahla kratko se osvrće na pitanje perspektiva sociologije prehrane (261–270) za kojom postoji potreba. U Njemačkoj — u odnosu na neke druge europske zemlje — to je područje u zaostatku u smislu institucionaliziranja posebne znanstvene discipline, znanstvene periodike i ponude nastavnih programa kao i istraživanja. Da bi se razvila sociologija mora sama postaviti problem ali je također potreban interdisciplinarni pristup. U nekim područjima i disciplinama problem prehrane je zastupljen (primjerice u zdravstvu i medicini, ekologiji...). Prahla se zalaže za posebnu disciplinu — ne kao sumu znanja različitih disciplina nego — u smislu nadilaženja postignutog znanja. Smatra da postojeće sociološke teorije — kritička teorija, teorija sustava, teorija konflikata ili simbolički interakcionizam — nisu konceptualizirali problem prehrane. Sadržajem knjige Prahla vjerojatno ističe osnovne tematske cjeline u sociologiji prehrane, a na kraju kaže: »Oblikovanje teorije u sociologiji prehrane trebalo bi se orijentirati na osi dualiteta priroda/kultura, kontrolne i disciplinarne funkcije, odnose između spolova i na tome stvaranje moći, proizvodnju

ideologije kao i raspolaganju prostorom, svijetom vremena i simbola« (Prah, 262). Buduće sociologijsko istraživanje problema prehrane mora sustavno zahvatiti dvostruki aspekt: proizvodnju ideologije i kritiku ideologije, a naročito važan svijet simbola u spletozima: tradicionaliziranje – moderniziranje, globaliziranje – regionaliziranje, naturaliziranje – virtualiziranje, poznanstvenjivanje – prirodnost itd.

Knjiga Sociologija prehrane može biti poticaj za današnje mlade sociologe/inje ili buduće, da se orijentiraju na razvoj još jedne posebne znanstvene sociologijske discipline, jer problematika prehrane postaje nezaobilazan društveni problem, pa tako i sociologijski.

Ivan Cifrić

Robert G. Kennedy (ed.)

RELIGION AND PUBLIC LIFE

The Legacy of Monsignor John A. Ryan

University Press of America, Lanham – New York – Oxford, 2001., VI + 384 str.

U vremenu intenziviranja dijaloga, pa i polemike, oko pitanja gdje je stvarno mjesto religije i religijskih organizacija u hrvatskom društvu, koje su teme isključivo političke a koje socijalne, do kuda smije ići Crkva u ocjenjivanju stanja u društvu i slično, ova se knjiga čini dobrodošlom upravo kao sugestija na koji bi način valjalo tražiti izlaz iz pomalo konfuznog stanja odnosa države prema Crkvi i vjerskim zajednicama uopće. Treba li se angažirati svećenika u socijalnim pitanjima ocjenjivati pokušajem implementiranja religije u politiku, ili doprinosom boljitku građana i društva uopće? Ovo drugo je, svjedoči zbornik *Religion and Public Life*, ostavština Johna A. Ryana.

John A. Ryan, katolički svećenik u SAD-u, ostao je upamćen po svom socijalnom angažiranju u američkom društvu, po

svom doprinosu ostvarenju jedne politike, po svojoj borbi za ljudska prava, a da nije ni u jednom momentu okvalificiran kao konzervativna opasnost američkoj liberalnoj orijentaciji. Njegova je bogata bibliografija dobar svjedok njegovoj otvorenosti za tadašnje socijalne teme, a što je vidljivo iz samih naslova. Evo samo nekih: *A Living Wage: Its Ethical and Economic Aspects*; *Socialism: Promise or Menace*; *Distributive Justice: The Right and Wrong of Our Present Distribution of Wealth*; *Social Reconstruction*; *The Church and Labor*; *The State and the Church*; *The Catholic Church and the Citizen*; *Catholic Principles of Politics*; *Social Doctrine in Action: A Personal History*.

Na pedesetogodišnjicu njegove smrti (1995.) održan je znanstveni skup na University of St. Thomas u St. Paulu, Minnesota. Žadatak je skupa bio osvjetliti djelo Johna A. Ryana u svoj njegovoj kompleksnosti za američke prilike koje su bile određene velikom krizom (1929.–33.), ali i za Katoličku predkoncilsku crkvu koja se na tragu *Rerum novarum* iz 1891. okrenula socijalnim problemima kapitalističkog društva. U središtu su bile teme o ulozi J. A. Ryana u razvijanju i aplikaciji katoličke socijalne doktrine, o doprinosu u kreiranju katoličke ekonomske etike, o Ryanovu sudjelovanju u javnoj politici, kao i o utjecaju svijeta poduzetništva na spiritualnost J. A. Ryana. Kao rezultat toga skupa je ova knjiga – *Religion and Public Life* – koja je zbornik radova tridesetak teologa, sociologa, ekonomista, psihologa i drugih. Zbornik prezentira različita viđenja socijalnog angažiranja pojedinca (svećenika) i institucije (Crkve) u implementiranju katoličkog socijalnog učenja u stvarne društvene procese.

Knjigu čini pet poglavlja. Prvo je uvodno poglavlje s tri teksta koji nam pružaju informacije o životu i djelu J. A. Ryana. Ryan je smatrao da se Crkva mora angažirati u životu svjetovne zajednice. Poticaj takvom stavu bila je enciklika Lava XIII *Rerum novarum* (1891.) te viđenje